

ГОТИЧНИЙ РОМАН ЯК КУЛЬТУРНО-ЛІТЕРАТУРНЕ ЯВИЩЕ: ЕВОЛЮЦІЯ ЖАНРУ В ІСТОРИЧНОМУ І ТЕОРЕТИЧНОМУ КОНТЕКСТІ

THE GOTHIC NOVEL AS A CULTURAL AND LITERARY PHENOMENON: THE EVOLUTION OF THE GENRE IN HISTORICAL AND THEORETICAL CONTEXT

Колесник С.Ю.,

orcid.org/0009-0004-5480-1898

*аспірант кафедри слов'янської філології та світової літератури
Ужгородського національного університету*

У статті розглянуто готичний роман як багатовимірне культурно-літературне явище, що з моменту свого зародження наприкінці XVIII століття зазнало численних трансформацій і переосмислень. Готична естетика представлена як гнучкий жанровий і символічний інструмент, здатний адаптуватися до різних історичних епох, соціальних контекстів і культурних потреб. Від середньовічних замків, родових проклять і надприродних подій у творах Гораса Уолпола та Енн Редкліфф до психологічної глибини в прозі Мері Шеллі, Роберта Л. Стівенсона, Ширлі Джексон і Патрісії Хайсміт – готика демонструє здатність виражати найгостріші культурні тривоги свого часу. Особлива увага приділена архітектоніці простору та символіці готичних наративів, які еволюціонували від клаустрофобних інтер'єрів і зруйнованих маєтків до міських ландшафтів та внутрішніх лабіринтів людської психіки. Простір у готичі постає як дзеркало психологічних, моральних і соціальних станів, а персонажі – як носії культурних архетипів та трансгресивних імпульсів. У статті розкривається, як упродовж XIX–XX століть готичні мотиви інтегрувалися в суміжні жанри: наукову фантастику, детектив, модерністську прозу, південну готику, феміністичну літературу, постмодерну метафікцію. Окремий акцент покладено на рецепції готичної традиції в українській літературі. Письменники Валерій Шевчук, Оксана Забужко, а також представники пізньорадянської прози використовують готичні тропи для художнього опрацювання історичної пам'яті, культурної травми, постколоніальної ідентичності. Таким чином, готика постає не лише як жанр жахів, а як універсальна культурна мова, здатна виявляти пригнічене, маргінальне та забуте. У підсумку готичний роман інтерпретується як динамічний інтертекстуальний дискурс, що не лише зберіг актуальність, але й став однією з ключових форм літературної модерності та культурної рефлексії.

Ключові слова: готичний роман, естетика готики, трансформація жанру, психологічний жах, українська література, постмодернізм, культурна пам'ять.

The article considers the Gothic novel as a multidimensional cultural and literary phenomenon, which has undergone numerous transformations and reinterpretations since its inception in the late 18th century. Gothic aesthetics are presented as a flexible genre and symbolic tool capable of adapting to different historical eras, social contexts, and cultural needs. From medieval castles, ancestral curses, and supernatural events in the works of Horace Walpole and Ann Radcliffe to the psychological depth in the prose of Mary Shelley, Robert L. Stevenson, Shirley Jackson, and Patricia Highsmith, Gothic demonstrates its ability to express the most acute cultural anxieties of its time.

Particular attention is paid to the architectonics of space and the symbolism of Gothic narratives, which evolved from claustrophobic interiors and ruined estates to urban landscapes and the inner labyrinths of the human psyche. Space in Gothic literature appears as a mirror of psychological, moral, and social conditions, and characters appear as carriers of cultural archetypes and transgressive impulses. The book reveals how, throughout the 19th and 20th centuries, Gothic motifs were integrated into related genres: science fiction, detective stories, modernist prose, Southern Gothic, feminist literature, and postmodern metafiction.

A separate section is devoted to the reception of the Gothic tradition in Ukrainian literature. Writers Valery Shevchuk, Oksana Zabuzhko, and representatives of late Soviet prose use Gothic tropes for artistic exploration of historical memory, cultural trauma, and postcolonial identity. Thus, Gothic appears not only as a horror genre, but as a universal cultural language capable of revealing the oppressed, marginalized, and forgotten.

As a result, the Gothic novel is interpreted as a dynamic intertextual discourse that has not only retained its relevance but has also become one of the key forms of literary modernity and cultural reflection.

Key words: Gothic novel, Gothic aesthetics, genre transformation, psychological horror, Ukrainian literature, postmodernism, cultural memory.

Постановка проблеми. Готичний роман, який виник наприкінці XVIII століття як жанрова реакція на просвітницький раціоналізм і модерністське уявлення про людину, з часом перетворився на багатовимірний дискурс, здатний відображати соціальні, культурні та психологічні тривоги різних історичних періодів. Незважаючи на усталене уявлення про готику як про жанр жахів, її есте-

тика охоплює набагато ширший спектр функцій: від відображення колективної травми до опрацювання проблем ідентичності, пам'яті, влади та моральної дестабілізації. Сучасна гуманітаристика все частіше трактує готичний роман не як застиглу жанрову форму, а як динамічну культурну матрицю, що здатна адаптуватися до нових умов і контекстів.

Водночас у науковому дискурсі відчувається потреба у систематизації та міждисциплінарному переосмисленні готичного жанру не лише в зарубіжній, а й в українській літературі, де він часто виступає як прихований або адаптований інструмент вираження культурних травм, історичних парадоксів і соціальної маргінальності. У зв'язку з цим виникає необхідність комплексного аналізу готичного роману як культурно-літературного явища, що не тільки трансформує жанрові межі, а й бере активну участь у формуванні естетичної чутливості сучасної доби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасному літературознавстві готичний роман все частіше розглядається як міждисциплінарне явище, що поєднує естетичні, психологічні, соціокультурні та ідеологічні аспекти. Стівен Брум у праці «The Contemporary Gothic: Why We Need It» [3] підкреслює, що готика у XX–XXI століттях функціонує як дискурс тривоги, репрезентуючи культурні та соціальні маргіналії. Подібний підхід підтримує Кріс Болдік, який у монографії «In Frankenstein's Shadow» [1] аналізує готичні образи як метафори для осмислення меж людського, зокрема в контексті модернізації та технологічного прогресу. Значним є внесок Фреда Боттінга, який у книзі «Gothic Romanced» [2] інтерпретує готику через призму постмодерної культури споживання, гендерної проблематики та технологічної трансформації. Теоретичні основи жанру систематизує Роберт Гарріс у праці «Elements of the Gothic Novel» [5], де він окреслює канонічні компоненти готичного наративу – темну архітектуру, ізоляцію, психологічне напруження та моральну амбівалентність. Фундаментальним джерелом є збірник «The Cambridge Companion to Gothic Fiction» [6], в якому подано панораму критичних підходів до готики – від класичного до постструктуралістського та феміністичного. У свою чергу, Тереза Годду у «Gothic America» [4] аналізує готику як жанр історичної пам'яті, що відображає расові й національні конфлікти американського суспільства.

Попри активне вивчення готики в західній гуманітаристиці, в українському літературознавстві тематика залишається малодослідженою. Існує потреба у ґрунтовному аналізі готичної традиції в контексті національної літератури, особливо з огляду на її потенціал у репрезентації історичної травми, культурної ідентичності та постколоніальних наративів.

Постановка завдання. Метою дослідження є комплексний аналіз готичного роману як жанрового і культурного феномена, що зазнав значних

трансформацій упродовж своєї історії від витоків у добу Просвітництва до сучасних постмодерних форм. Основне завдання полягає у спробі виявити провідні естетичні, просторові характеристики готичної літератури, а також простежити шляхи її еволюції через суміжні жанри, зокрема наукову фантастику, психологічний реалізм, феміністичну прозу та постмодерну метафікцію. Водночас дослідження спрямоване на з'ясування ролі готичних мотивів у процесі репрезентації культурної травми, історичної пам'яті та постколоніальної ідентичності в українській літературі XX – XXI століть. Завданням також є обґрунтування сучасної актуальності готичної естетики як засобу художньої рефлексії на глибокі соціальні, моральні та психологічні конфлікти епохи.

Виклад основного матеріалу. Естетична парадигма готики, що з'явилася наприкінці XVIII століття, справила значний і тривалий вплив на розвиток сучасних літературних жанрів. Замість того, щоб залишатися обмеженою своїми ранніми проявами в «готичному романі», готична мода проникла в різноманітні літературні традиції, трансформуючись, гібридизуючись і переформулюючи жанрові межі. Її еволюція в психологічний реалізм, наукову фантастику, жахи, детективну літературу та постмодерну метафікцію демонструє адаптивність готики як літературного дискурсу, що займається культурними тривогами, маргінальними просторами та трансгресивними досвідом.

Один із фундаментальних внесків готичної естетики у розвиток жанру полягає в її просторовій та символічній архітектурі. Клаустрофобні інтер'єри, зруйновані замки, підземні склепи та прикордонні території, вперше представлені в ранніх готичних оповіданнях, слугували наративними лабораторіями, де зовнішньо виявлялися психологічні, моральні та політичні конфлікти. Ці декорації не були просто декоративними, а кодували емоційну інтенсивність, яку пізніші жанри перейняли та переформували. Наприклад, у науковій фантастиці готичні простори переосмислюються як ізольовані лабораторії або антиутопічні міста, а в детективній літературі нуар темні провулки або тіньові квартири замінюють замки, зберігаючи просторову семантику небезпеки, таємничості та моральної неоднозначності [Bruhm].

Не менш важливим є вплив готики на архетипи персонажів та тематичні зацікавлення. Такі фігури, як байронічний герой, божевільна на горищі, примарний двійник або переслідувана героїня, вийшли за межі готичної літератури і з'являються в різних жанрах як гнучкі носії

символічного значення. Інтерналізація жаху – коли монструозне переноситься з надприродного в психологічне – дозволила глибокі трансформації в таких жанрах, як модерністська психологічна література та феміністичні літературні наративи. Цей розвиток відображається у появі інтроспективних і ненадійних оповідачів, а також у дестабілізації чітких моральних бінарних опозицій.

Постмодерністські тексти часто використовують готичні тропи, щоб поставити під сумнів нестабільність ідентичності, пам'яті та самої мови. Розмита межа між реальністю та ілюзією, характерна для готичної літератури, таким чином стає структуруючим принципом в експериментальних літературних формах.

У контексті української літератури готична естетика також продемонструвала здатність до тематичного та жанрового синтезу. Українські письменники XX і XXI століть, такі як Валерій Шевчук та Оксана Забужко, використовували готичні мотиви (наприклад, родові прокляття, примарні простори, дивні двійники) для опрацювання національної травми, історичної пам'яті та колективної ідентичності. У цих текстах готика виступає як наративна та символічна стратегія для опрацювання невирішених спадщин колоніалізму, тоталітаризму та війни.

Вплив готичної естетики на еволюцію жанру не можна звести до простого тематичного запозичення. Готичний стиль функціонує як динамічний інтертекстуальний потік, що повторюється в різних літературних рухах і жанрах, формуючи наративні структури, типології персонажів і емоційну атмосферу. Його незмінна актуальність полягає в здатності виражати те, що є культурно пригніченим, соціально маргінальним або психологічно дивним, що робить його незамінним компонентом жанрової інновації та літературної модерності.

Готичний роман як літературне явище з'явився у другій половині XVIII століття як жанр, що поєднував елементи жаху, романтики та піднесеного, щоб дослідити людську психологію та тривоги своєї епохи. Зародившись в епоху раціоналізму Просвітництва, він, парадоксально, спирався на ірраціональне, таємниче та надприродне, тим самим висловлюючи напругу між розумом та емоціями, прогресом та традиціями, світлом та темрявою.

Походження готичного роману традиційно приписують твору Гораса Уолпола «Замок Отранто» (1764), якому сам автор у другому виданні дав підзаголовок «Готична історія», фактично назвавши цей жанр. Твір Г. Уолпола запровадив багато конвенцій, які згодом стали визначальними для готичної літератури: середньовічне

або псевдосередньовічне оточення, родові прокляття, надприродні події, лабіринтова архітектура та емоційно загострені персонажі, які стикаються з незрозумілими жахами.

На цю естетику значний вплив справило відродження інтересу до Середньовіччя в епоху романтизму, а також теорія піднесеного Едмунда Берка, яка підкреслювала естетичну силу жаху та безмежності, що надихають на подив.

Наприкінці XVIII – на початку XIX століття готичний роман швидко диверсифікувався та розширився. Роман Енн Редкліфф «Таємниці Удольфо» (1794) уособлював школу готичної літератури «поясненого надприродного», в якій, здавалося б, потойбічні явища в кінцевому підсумку раціоналізуються. Акцент Редкліфф на психологічній напрузі та моральній складності змістив жанр у бік внутрішнього світу та суб'єктивного досвіду. На противагу цьому, роман Метью Льюїса «Монах» (1796) охоплював явний жах, трансгресивну сексуальність і надприродне без раціонального пояснення, таким чином представляючи темнішу і більш сенсаційну лінію жанру [3].

Готична традиція зазнала подальших змін у романтичний та вікторіанський періоди, відображаючи еволюцію суспільних тривог. «Франкенштейн» Мері Шеллі (1818), який часто вважають наріжним каменем готичної та наукової фантастики, перепозиціонував жанр у контексті індустріалізації та наукового прогресу, припускаючи, що монстри можуть виникати з людських амбіцій, а не з надприродних джерел. Подібним чином, такі твори, як «Дивна історія доктора Джекіла і містера Гайда» (1886) Роберта Луїса Стівенсона та «Дракула» (1897) Брема Стокера, ставили під сумнів поняття дуальності, пригнічених бажань та Іншого в дедалі більш урбанізованих, сучасних умовах. Ці тексти ознаменували перехід від зовнішніх жахів зачарованих замків до внутрішніх монстрів людської психіки.

У XX столітті готичний роман фрагментувався та реконфігурувався на різні піджанри та медіа. Хоча традиційні готичні мотиви зберігалися в літературі та кіно жахів, модерністські та постмодерністські письменники використовували готичні елементи для дослідження таких тем, як відчуження, ідентичність та травма. Південна готика в американській літературі, представлена такими авторами, як Вільям Фолкнер і Фланнері О'Коннор, адаптувала конвенції жанру до культурного ландшафту американського Півдня, тоді як феміністична готична проза висунула на перший план гендерну динаміку влади та обмеження. В останні десятиліття готика стала трансмедійним

і глобалізованим жанром, що впливає на все: від популярної прози та телебачення до академічного дискурсу про постколоніальну та квір-теорію [2].

Українська наука також займається готичною традицією, як у перекладацьких дослідженнях, так і в її перетинах зі слов'янським фольклором та національними літературними канонами. Готичний жанр слугує продуктивною лінзою для інтерпретації архетипів та наративних структур, присутніх в українській романтичній та постмодерній прозі. Готичні тропи такі як двійник, проклятий рід і лімінальний простір – повторюються у творах Михайла Коцюбинського та Валерія Шевчука, що свідчить про ширший європейський літературний вплив, адаптований до місцевих культурних умов.

Готичний роман протягом століть постійно переосмислювався, слугуючи як сховищем культурних тривог, так і місцем естетичних інновацій. Від своїх витоків у XVIII столітті в імітації середньовіччя та піднесеного до сучасних проявів у глобальній популярній культурі та критичній теорії, готика залишається життєво важливою та динамічною формою. Вона відображає незмінну людську зацікавленість страхом, порушенням та невідомим – імпульсами, що виходять за межі національних та історичних кордонів.

Еволюція готичної традиції являє собою глибокий перехід від її сенсаційних і надприродних коренів до більш інтроспективного і психологічно складного літературного стилю. Хоча основоположні елементи готичної літератури – похмура атмосфера, емоційна крайність і зустрічі з надприродним збереглися, вони все більше переосмислювалися в рамках реалізму, суб'єктивності та сучасних екзистенційних проблем. Ця трансформація відображає як продовження, так і переосмислення готики, приводячи жанр у відповідність до філософських та естетичних уявлень сучасної та постмодерної епох [5].

Готична література початку XX століття зберегла певні вікторіанські мотиви, але перенаправила їх у бік нового дискурсу психоаналізу та інтроспекції. Такі письменники, як Генрі Джеймс і Шарлотта Перкінс Гілман, вбудували готичні тропи в побутовий і психологічний простір. Твір Гілман «Жовті шпалери» (1892), хоча і був написаний на рубежі століть, став символом цієї зміни, пропонуючи клаустрофобне зображення психічного занепаду жінки під патріархальним контролем. Привиди в таких текстах вже не є занепалим замком, а скоріше місцем пригнічення та психологічного ув'язнення, що знаменує значне відходження від зовнішніх жахів попередньої готичної літератури.

Ця інтерналізація готичного страху була далі розвинена в середині століття такими постатями, як Ширлі Джексон і Патрісія Хайсміт. Роман Джексон «Привид Хілл-Хауса» (1959) є прикладом сучасної форми жанру, де неоднозначність і ненадійність сприйняття замінують явний надприродний елемент. Жах виникає не від привидів як таких, а від крихкого психічного стану головного героя і символічної функції будинку як продовження цієї нестабільності. Подібним чином, психологічні трилери Хайсміт, такі як «Незнайомці в поїзді» (1950) і «Талановитий містер Ріплі» (1955), використовують готичну напругу через моральну амбівалентність і дослідження ідентичності, провини та подвійності [6].

Тенденція до психологічного реалізму збіглася з більш широкими культурними змінами. Жахи Першої та Другої світових воєн, травма геноциду та піднесення екзистенційної філософії сприяли створенню літературного клімату, в якому жах став внутрішнім, етичним та історичним, а не лише фантастичним. Готична література відреагувала на це, поглинувши теми пам'яті, травми та післявоєнного розчарування. Зокрема, традиція південної готики в американській літературі, представлена Вільямом Фолкнером, Фланнері О'Коннор та Карсоном Маккаллерсом, поєднала гротескні образи із соціальною критикою, використовуючи готичні тропи для дослідження расової несправедливості, релігійного фанатизму та занепаду соціального порядку на американському Півдні.

Постмодерністський період ще більше ускладнив готику, фрагментуючи її наративи та підриваючи її впевненість. Такі письменники, як Анджела Картер у «Кривавій кімнаті» (1979), використовували метафікційні техніки для деконструкції готичних конвенцій, переробляючи казки через феміністичну та психоаналітичну призму. Ця самосвідомість стала поворотним моментом у трансформації традиції, сигналізуючи про здатність готики до культурної критики та ідеологічної реконфігурації. Українська література також долучилася до цієї еволюції. Готичні мотиви в пізно радянській та пострадянській прозі, де психологічний жах часто переплітається з історичною травмою та колективною пам'яттю. Почуття надприродного ґрунтується на реальних соціально-політичних контекстах, зокрема на спадщині тоталітаризму та культурному розриві [4].

Таким чином, готика XX століття характеризується не стільки присутністю надприродних монстрів, скільки дослідженням монструозного всередині. Вона спирається на сучасну психологію, моральну неоднозначність та історичну сві-

домість, щоб створити більш тонкий і тривожний ефект. Трансформація жанру відображає ширший культурний рух у напрямку інтроспекції та скептицизму, демонструючи здатність готичного стилю до адаптації у вираженні тривоги свого часу.

Висновки. Готичний роман, що виник як специфічна реакція на естетику Просвітництва, упродовж своєї історії перетворився на складний і динамічний культурно-літературний феномен. Аналіз дозволяє стверджувати, що готика не обмежується функціонуванням у межах жанру жахів, а є потужним інтертекстуальним дискурсом, здатним виражати широке коло тривоги – від соціальних до екзистенційних. Її ключові мотиви – архітектоніка замкненого простору, присутність маргінального чи пригніченого, моральна амбівалентність, психологічна нестабільність продовжують функціонувати як засоби глибокої культурної рефлексії в нових історичних, жанрових і національних контекстах.

Готична естетика виявила здатність до адаптації в модерністській, постмодерній та фемі-

ністичній літературі, а також у жанрах наукової фантастики й детективу. Особливої актуальності вона набула у XX – XXI століттях, коли акцент змістився з надприродного на внутрішній, психологічний і моральний вимір страху. У цьому сенсі готика слугує не лише жанровою традицією, а й способом осмислення посттравматичного досвіду, культурної пам'яті та ідентичності.

У контексті української літератури готичні мотиви набули власної специфіки, пов'язаної з історичною травматикою, колоніальним минулим і духовною роздвоєністю. Твори Валерія Шевчука, Оксани Забужко та інших авторів демонструють, як готичні образи можуть бути інтерпретовані як коди колективного несвідомого, що відкривають доступ до глибших шарів національної свідомості. Таким чином, готичний роман постає не лише як форма художньої вигадки, а як естетичний механізм опрацювання травматичного досвіду та культурного розламу, зберігаючи свою актуальність у глобальній та локальній перспективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Baldick C. In *Frankenstein's Shadow: Myth, Monstrosity, and Nineteenth-Century Writing*. Oxford: Oxford University Press, 1987. 207 p.
2. Botting F. *Gothic Romanced: Consumption, Gender and Technology in Contemporary Fictions*. London: Routledge, 2008. 232 p.
3. Bruhm S. Contemporary Gothic: why we need it. *The Cambridge Companion to Gothic Fiction*, edited by Jarrold Hogle, Cambridge University Press, 2002. P. 259–276.
4. Goddu T.A. *Gothic America: Narrative, History, and Nation*. New York: Columbia University Press, 1997. 226 p.
5. Harris R. *Elements of the Gothic Novel*. VirtualSalt. 2019. URL: <https://woodbury.edu/wp-content/uploads/2020/11/Elements-of-the-Gothic-Novel-Handout.pdf>
6. *The Cambridge Companion to Gothic Fiction* / ed. by J.E. Hogle. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 294 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025